

Tipologija zapisa usmenih proznih tekstova s područja Varaždina i okolice

Paska, Viktorija

Undergraduate thesis / Završni rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:843486>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-18**



Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)



**SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET**

Viktorija Paska

**Tipologija zapisa usmenih proznih tekstova s
područja Varaždina i okolice**

(ZAVRŠNI RAD)

Rijeka, 2023.

SVEUČILIŠTE U RIJECI
FILOZOFSKI FAKULTET
Odsjek za kroatistiku

Viktorija Paska
Matični broj: 0009079780

Tipologija zapisa usmenih proznih tekstova s područja Varaždina i okolice

ZAVRŠNI RAD

Prijediplomski studij: Hrvatski jezik i književnost

Mentor: prof. dr. sc. Estela Banov

Rijeka, 1. rujna 2023.

IZJAVA

Kojom izjavljujem da sam završni rad *Tipologija zapisa usmenih proznih tekstova s područja Varaždina i okolice* izradio/la samostalno pod mentorstvom prof. dr. sc. Estele Banov.

U radu sam primijenila metodologiju znanstvenoistraživačkoga rada i koristila literaturu koja je navedena na kraju završnoga rada. Tuđe spoznaje, stavove, zaključke, teorije i zakonitosti koje sam izravno ili parafrazirajući navela u diplomskom radu na uobičajen način citirala sam i povezala s korištenim bibliografskim jedinicama.

Student/studentica

Viktorija Paska

Potpis

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. IZ POVIJESTI PROUČAVANJE I ZAPISIVANJE USMENE KNJIŽEVNOSTI.....	3
2.1. Počeci zanimanja za hrvatsku usmenu književnost	4
2.2. Hrvatska usmena kajkavska književnost	7
2.3. Ivan Kukuljević Sakcinski	8
2.4. Matija Kračmanov Valjavec	9
3. PREDAJA KAO ŽANR USMENE KNJIŽEVNOSTI.....	11
3.1. Klasifikacija predaja	12
3.2. Legenda kao samostalna književna vrsta.....	13
4. PREDAJE I LEGENDE VARAŽDINSKOGA KRAJA	15
4.1. ETIOLOŠKE PREDAJE	15
4.1.1. “O prokleti ludi breg”	15
4.1.2. Cerje Tužno i Cerje Nebojse	16
4.1.3. Kelemen i Jalžebet	16
4.2. POVIJESNE PREDAJE	17
4.2.1. Predaja o požaru u Varaždinu	18
4.2.2. Tamnovanje kralja Andrije u Knegincu	19
4.3. DEMONOLOŠKE PREDAJE.....	20
4.3.1. Kuma coprnica	21
4.3.2. Djevojka vili hlad načinila	22
4.3.3. Fantastične predaje o grabancijašima.....	23
4.4. LEGENDE.....	24
4.4.1. Legenda o Karlu veseljaku	25
4.4.2. Legenda o Josipu Stjepanu Žuviću.....	25
4.4.3. Kako je golubica od požara obranila Gospinu crkvu u Varaždinu.....	26
5. ZAKLJUČAK	28
6. POPIS LITERATURE	30
7. SAŽETAK I KLJUČNE RIJEČI	32
TIPOLOGY OF RECORDS OF ORAL PROSE NARRATIVES FROM THE AREA OF VARAŽDIN AND ITS SURROUNDINGS	32

1. UVOD

Književnost kao umjetnost riječi podrazumijeva ukupnost pisanih djela, dokumenata i spomenika određenog naroda, odnosno kulturnoga kruga, a dijeli se prema podrijetlu, jezičnim i nacionalnim obilježjima, rodovima, književnim vrstama, zastupljenim temama i elementima, jednako kao i prema autorovom tonu i vremenu nastanka.

Za potrebe ovog završnog rada svakako je najvažnija podjela prema podrijetlu koja književnost dijeli na narodnu, odnosno usmenu književnost te na umjetničku, odnosno pisanu književnost. Opreka između usmene i pisane književnosti naznačuje se već i u samoj terminologiji, pa tako usmena književnost počiva na kazivanju te podrazumijeva književnost koja nastaje u konkretnoj komunikacijskoj situaciji i koja se, kako to ističe Maja Bošković-Stulli, tradicijski prenosi, dok su tekstovi pisane književnosti fiksirani te se prenose tehničkim načinima komunikacije.¹ Ovdje je važno istaknuti da i usmena i pisana književnost mogu biti prenošene usmenim i pisanim putem, te se stoga dvije navedene vrste književnosti razlikuju prema načinu postanka, odnosno prema genetskom kriteriju, a ne prema transmisijskom načinu na koji se prenose.²

Komunikacijska situacija u kontekstu usmene književnosti stoga podrazumijeva konkretnu izvedbu u kojoj pripovjedač, odnosno kazivač oživljava određenu priču pri čemu se svaka nova izvedba razlikuje od prethode. Naime, pripovijedanje je ljudski produkt koji se ne sastoji samo od pukog kazivanja (*telling*) već i od prikazivanja (*showing*) pri čemu veliku ulogu ima upravo pripovjedač koji svojim postupcima utječe na realističnost, a samim time i na prihvaćenost određenoga iskaza. Takav je pripovjedačev iskaz sklon izmjenama pa je ujedno i svaka ponovna izvedba ujedno i nova inačica nekog djela, koja ima jednaku vrijednost kao i ona izvorna.

Usmena književnost podrazumijeva živu izvedbu koja je često tradicijski uobličena, a sam kanon usmene književnosti čine mnogobrojne književne vrste među kojima i predaja, pripovijetka i legenda. Za potrebe završnog rada, iz postojećih antologija i zbirki hrvatskih legendi i predaja, izdvojeni su tekstovi tematski povezani s varaždinskim krajem. Cilj je ovoga rada na odabranim primjerima iz literature prikazati tematske i motivske odrednice spomenutih

¹ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Usmena književnost.

<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63417> pristupano 27. srpnja 2023.

² Lukec, Katarina. (2019). 'Usmene predaje kao izvor znanja o mjestima na primjeru sjevernomoslavačkih sela', *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, (13), str. 133-146. <https://doi.org/10.21857/yvjrdcq0y>

usmenoknjiževnih vrsta u varaždinskim pričama, te ih razvrstati u skladu s teorijski relevantnom klasifikacijom usmenih pripovjednih tekstova.

2. IZ POVIJESTI PROUČAVANJE I ZAPISIVANJE USMENE KNJIŽEVNOSTI

U knjizi *Usmene pripovijetke i predaje* Maja Bošković-Stulli navodi da se „pripovijetke, predaje, bajke i ostale usmene narativne vrste mogu zajednički obuhvatiti imenom priče“, no put do tog sveobuhvatnog pojma nije bio nimalo jednostavan (Bošković-Stulli 1997: 15).

Teorijska tumačenja pripovijedaka započinju još s braćom Grimm koja su u predgovoru svoje zbirke naziva *Njemačke predaje* odijelila bajku od predaje čuvenom rečenicom: „Bajka je poetičnija, predaja povijesna“, no unatoč tome predaja ostaje zanemarenim književnim žanrom sve do početka dvadesetoga stoljeća kada se počinju javljati zanimanja u okviru nacionalnih i lokalnih istraživanja (Marks 2018: 9 - 11).

Tako u vrijeme u kojem istraživanja usmene proze počivaju na etnološkim i filološkim istraživanjima i kada se vrijednost usmenoknjiževnog djela određuje njegovim estetskim izrazom, Friedrich Ranke piše programatski tekst u kojem nastoji proširiti pojam predaje koji su postavila braća Grimm. Za razliku od Rankeovih istraživanja koja počivaju na formalnim i sadržajnim kriterijima, 1929. godine Friedrich-Wilhelm Schmidt piše tekst o predaji kao umjetničkome djelu gdje se dotad smatrani nedostaci predaje uzimaju kao njezine stilske osobitosti. Tako se nedostaci i nedorečenosti predaje kao književne vrste više neće određivati kao mane već kao osebujnosti predaje kao žanra, čije morfološke, tipske i stilske značajke proizlaze iz njezina odnosa prema zbilji i poimanju istinitosti, odnosno iz njezina odnosa prema vjerodostojnosti događaja i likova o kojima kazuje (Marks 2018: 11).

Godinu dana kasnije, André Jolles u knjizi *Jednostavni oblici* iznosi tumačenje prema kojem „pjesnik stvara umjetnički oblik neponovljivo i konačno, dok se jednostavni oblici ostvaruju u jeziku riječima samoga oblika i svaki se put na jednak način mogu ponovno ostvariti“ (Bošković-Stulli 1997: 16). Iako je Jollesovo mišljenje o predaji danas nadiđeno, neke druge kategorije jednostavnih oblika koje navodi postale su važnima za istraživanja suvremenih pripovjedačkih oblika u usmenoj, ali i u pisanoj književnosti (Marks 2018: 11).

U približno isto vrijeme kada se javlja Jollesovo djelo, javlja se i članak *Folklor kao naročit oblik stvaralaštva* u kojem su Roman Jakobson i Piotr Bogatyrev usporedili folklorno djelo s lingvističkim pojmovima jezika (*langue*) i govora (*parole*). Njihova je teza da „folklorno djelo, poput jezika, postoji izvan pojedinih osoba potencijalno, kao kompleks normi i poticaja, a izvođači ga oživljuju svojim individualnim stvaralaštvom“ (Bošković-Stulli 1997: 16 – 17). Danas je uvriježeno mišljenje danskog istraživača Bengtua Holbeka koji tvrdi da je folklor

vezan za svoju lokalnu sredinu, za zanimanja, obitelj i spolne i generacijske skupine, a ne za široko područje nacije (Bošković-Stulli 1977: 15).

Od velike je važnosti i tekst Carla von Sydowa *Kategorije usmene prozne književnosti* iz 1934. godine koji prikazuje sasvim nov pristup složenom području usmene proze, a u kojem autor povezuje pitanje znanstvenog određenja predaje s problematikom kategorija usmene proze uopće (Marks 2018: 12).

U godinama poslije Drugog svjetskog rata, predaja se u Europi istražuje dvojako. S jedne se strane vode monografska istraživanja pojedinačnih motiva koja podrazumijevaju proučavanje njihove rasprostranjenosti, utjecaja na zajednicu te odnosa prema običajima i vjerovanjima, što uglavnom dovodi do pojave autorskih knjiga kao rezultata navedenih istraživanja. S druge se strane u isto vrijeme javljaju i disertacije u kojima tekst više nije isključivo podloga za deskripciju istraživane teme i popis inačica, već i podloga za metodološke novine i rješenja (Marks 2018: 12). Također, u drugoj polovici dvadesetoga stoljeća i u početku ovoga stoljeća razvija se i interes istraživača za pripovjedače i njihove načine kazivanja, pa tako u početku sedamdesetih godina u središte zanimanja dolazi i samo pripovijedanje, umjesto dotadašnjeg bavljenja tekstovima (Bošković-Stulli 1997: 17).

Na brojna istraživanja usmene književnosti nailazimo i u Hrvatskoj iako hrvatski katalog predaja dosad nije sastavljen. Posebno velik interes razvio se za demonološke predaje, pa se tako u predgovorima raznih zbirka usmenih priča i predaja često nalaze i opisi mitskih bića iz hrvatskih predaja. U zadnjem se desetljeću u Hrvatskoj pojavilo pregršt knjiga lijepe književnosti, ali i publicističkih naslova, dok razni kulturnoturistički projekti i književne manifestacije na različite načine tematiziraju, iskorištavaju i preoblikuju tekstove predaja, pri čemu se kao sekundarna posljedica javlja potreba za opisom, analizom i tumačenjem predaja kao vitalnog segmenta kulture (Marks 2018: 15 – 16).

2.1. Počeci zanimanja za hrvatsku usmenu književnost

Svojevrsan je utjecaj na teme usmene književnosti imala srednjovjekovna književnost iz koje su biblijske teme postepeno prodrle i u usmenu književnost. Naime, u povijesnom komunikacijsko-percepcijskom suodnosu usmene i pisane književnosti razlikujemo tri faze: prva faza tako podrazumijeva isključivo usmene oblike književnosti; u drugoj fazi supostoje usmena i pisana književnost, ali s pretežitošću usmene; dok treća faza također podrazumijeva istodobno postojanje usmene i pisane književnosti, ali s pretežitošću pisane književnosti (Kekez 1998: 134). Prva faza obuhvaća agrafijsko razdoblje, druga faza traje od početka pismenosti do

otprilike drugog svjetskog rata, a treća faza obuhvaća razdoblje od drugog svjetskog rata pa sve do današnjih dana, pri čemu je jasno da je upravo pisana književnost nastala na usmenoknjiževnim temeljima. Teme su iz usmene književnosti postepeno prelazile u pisanu, a jedinu iznimku čini upravo srednjovjekovno razdoblje u kojemu je taj proces tekao obostrano (Kekez 1998: 135). Tako su u usmenoj tradiciji zaživjele svetačke legende, mirakuli, pobožne pjesme, jednako kao i legende o svecima zaštitnicima. Dalmatinski ljetopisi i nabožni spisi na latinskom, hrvatskom i talijanskom jeziku svjedoče o srednjovjekovnim predajama o raznim osvajačima, a sadrže i legende o mjesnim svecima i njihovim čudesima. Dubrovačke su legende koje govore o svetačkim izbavljenjima zabilježene u anonimnoj *Kronici* i u *Analima* Nikše Ranjine, a razne se priče mogu pronaći i u srednjovjekovnim zbornicima kao što su to *Libro od mnozijekh razloga* i *Cvet vsake mudrosti*, jednako kao i u zbirkama propovijedi *Korizmenjak*, *Blagdanar* i *Sermoni discipula* (Bošković-Stulli 1997: 20 – 21).

Iz srednjovjekovne su književnosti u usmenu književnost postepeno ušli i egzampli, odnosno poučne priče za čije je objavljivanje najzaslužniji Rudolf Strohal, a na jednak su način zaživjeli i mirakuli i legende o Marijnim čudesima. (Bošković-Stulli 1997: 22 – 23)

Također, i sama je predaja o dolasku Hrvata u današnju postojbinu u desetome stoljeću, a koju je naveo bizantski car Konstantin Porfirogenet u svome djelu *O upravljanju carstvom*, imala i svoje usmene izvore. Jednako tako i u *Ljetopisu popa Dukljanina* nailazimo na slične priče koje su se prenosile i u usmenome obliku, a u samome se *Ljetopisu* nalazi i nekoliko tumačenja mjesnih naziva prema pričanju i pučkoj etimologiji (Bošković-Stulli 1997: 20).

U hrvatskoj renesansnoj književnosti usmene su priče manje prisutne, ali još uvijek postoje, a važno je spomenuti da mnoga renesansna djela crpe nadahnuće upravo iz narodnih pjesama. Tako u djelu Petra Hektorovića *Ribanje i ribarsko prigovaranje* nalazimo zagonetke, pitalice, poslovice, zdravice, opise narodnih pjevača kao i dvije bugarštice,³ dok se u *Planinama* Petra Zoranića nalaze narodne predaje. U razdoblju renesanse književnici su nazive fantastičnih bića preuzetih iz usmenih predaja prilagođavali suvremenim književnim stilovima. Tako se u *Planinama* susreće vilenica, u *Pavlimiru* se javljaju vilenjaci koji govore o vukodlacima, planinskim vilama, urocima i morama, a slična motivika se javlja i u Kanavelovićevu *Svetom Ivanu*. S druge strane djelo Ignjata Đurđevića, *Suze Marunkove*, satirično upućuje na mljetsko vjerovanje u legromante, tence i vještice vragoduhe (Bošković-Stulli 1997: 25).

U razdoblju prosvjetiteljstva i predromantizma Alberto Fortis u *Putu po Dalmaciji* bilježi dotad usmeno prenošene predaje, a Ivan Lovrić u *Bilježkama o Putu po Dalmaciji* uklapa

³ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Usmena književnost.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63417> pristupano 27. srpnja 2023.

usmene predaje u kontekst kazivanja o povijesti, dok u približno isto vrijeme Baltazar Krčelić zapisuje predaju o postanku Zagreba, a u kronici *Annuae* bilježi legende, anegdote, lokalne zgode i vjerovanja (Bošković-Stulli 1997: 25).

U vrijeme hrvatskog narodnog preporoda Ljudevit je Gaj na kajkavskome narječju zapisivao usmene predaje, a kajkavštinom je zapisao i prvu hrvatsku bajku koja govori o maćehi i pastorcima (Bošković-Stulli 1997: 26). Zanimanje za pripovijetku u doba hrvatskog narodnog preporoda nije naročito veliko, no nešto se kasnije javlja zanimanje za nadnaravna bića i vjerovanja. Tako Vraz u *Kolu* piše o vilama, a Kukuljević nakon fragmentarnih zapisa u *Danici* piše i prvu opsežnu mitološku raspravu o vilama. U sklopu *Arkiva za povestnicu jugoslavensku* Kukuljević tiska i *Pitanja na priatelje domaćih starinah i jugoslavenske povestnice* u kojima traži i dobiva odgovore o pjesmama, usmenim pričanjima, vjerovanju i običajima čime započinje njegovo daljnje istraživanje i prikupljanje usmenoknjiževne građe (Bošković-Stulli 1997: 26).

U drugoj polovici devetnaestoga stoljeća počinju se javljati samostalna izdanja narodnih priča od kojih su neka bila podređena prestiliziranju, pa je tako prva hrvatska zbirka vjerno zapisanih pripovijedaka objavljena tek 1858. godine, i to na kajkavskome narječju, a pripovijetke je s varaždinskoga područja prikupio i vjerno zapisao Matija Valjavec. Značajan doprinos ostvario je i Vatroslav Jagić koji se u zborniku *Archiv für slavische Philologie* posvetio pitanjima usmenih priča, pripovijedaka i folkloru (Bošković-Stulli 1997: 30).

U prvoj polovici dvadesetoga stoljeća usmenom pripovjednom repertoaru svjedoče i priloge *Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena* u kojem se objavljuju i važne zbirke pripovijedaka i predaja. Te su pripovijetke oblikovane prema uputama *Osnove za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu* koje je sastavio Antun Radić, pri čemu najvažnije zbirke pripovijedaka prikupljene u *Zborniku* jesu one Josipa Lovrečića, Milana Langa, Ive Jarsada, Frane Ivaniševića (Bošković-Stulli 1997: 30).

U drugoj polovici dvadesetoga stoljeća sa svojim radom započinje Institut za narodnu umjetnost koji istražuje hrvatske regije na moderniji način, način koji podrazumijeva sustavno bilježenje usmene građe, od riječi do riječi, prema kazivanju pripovjedača, a uključuje i što više obavijesti i o samom pripovjedaču.

Tako se javlja kasetofonsko, magnetofonsko, fotografsko, filmsko i videosnimanje, a od prijašnjeg sakupljanja građe, postepeno se prelazilo njezinu istraživanju. U središtu je takvih istraživanja još uvijek tekst, no izvjesna se pozornost predaje i istraživanju usmenoknjiževne građe u kontekstu pripovjedačeve sredine kao i događaja pripovijedanja. Nekadašnja predrasuda da tek priređivač može određenome tekstu dati *umjetnički* oblik polako odlazi u

zaborav, a izražajne se vrijednosti traže i pronalaze u vjerno zapisanim ili snimljenim pripovijetkama (Bošković-Stulli 1997: 33).

Povijest hrvatske usmene književnosti, ali i usmene književnosti uopće, moguće je tako tek djelomično posredno rekonstruirati na temelju manje ili više vjernih zapisa istraživača u njihovom nastojanju savladavanja opreke između usmene i pisane književnosti. Hrvatsku usmenu književnost obilježavaju duboko isprepletene povijesne veze, a Maja Bošković-Stulli ističe da se „u hrvatskoj kulturi, pa tako i u pričama, periferno dodiruju i prepleću srednjoeuropske, mediteranske, panonske i balkanske tradicije, te upravo odatle izvire njihov profil i stanovita osebnost“. Kako bi se odredila pripadnost pojedinoga teksta Bošković-Stulli predlaže jezik kao kriterij: „ako je hrvatski pripovjedač kazivao priču svojim jezikom, a slušao ju je usmeno u svojoj užoj ili široj sredini, onda je to hrvatska priča“ (Bošković-Stulli 1997: 15).

Hrvatska usmena književnost tako postoji na sva tri narječja na kojem su ju pripovjedači ili pjevači čitali ili slušali, zapamtili i potom dalje prenosili. Proteklih su stoljeća zapisani brojni tekstovi. Rijetki su od tih zapisa nastali tijekom samih izvedbi, već su češće produkt naknadnog sjećanja, pri čemu je najčešće sačuvan samo verbalni dio izvedbe, bez dovoljno podataka o samoj izvedbi, pripovjedaču ili izvođaču, kontekstu, glazbi ili plesu⁴

2.2. Hrvatska usmena kajkavska književnost

Iako je hrvatska usmena književnost postojana na svima trima narječjima, čini se da je upravo kajkavska usmena književnost u povijesti hrvatske književnosti često zanemarena. Tako u knjizi rasprava i studija, *Na kajkavskim korijenima*, Ivan Zvonar upozorava na omaške, pogrešna shvaćanja i citiranja povjesničara književnosti, čime je takav pristup doveo i do zanemarivanja djela kajkavske književnosti, pa stoga Zvonar donosi detaljan i cjelovit *Pregled povijesti kajkavske usmene književnosti*, u tri sveska.

Povijest kajkavske književnost započinje lirikom, i to duhovnom, pa se njezinim početkom smatra pjesma iz predraskolnog doba *Hrst vskrse iz mrtvih*. Riječ je o uskrsoj himni koja je sadržana u *Prvotisku glagoljskog misala* iz 1483. godine, a kojoj slijedi pjesma *Narodil se je kralj nebeski* koja datira s kraja 12. ili početka 13. stoljeća i fragment pjesme *Bog se rodi v Vitliomi* iz 1380. godine, dok prvi duži zapis pjesme *Cantio optima : Zdravo budi Božje telo* datira iz 16. stoljeća (Zvonar 2014: 63). Razni su ostvaraji duhovne lirike tako sačuvani u

⁴ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Usmena književnost.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63417> pristupano 27. srpnja 2023.

zbornicima i pjesmaricama, a za kajkavsku su književnost svakako značajni *Martjanska pjesmarica I.* i *Pavlinski zbornik*.

Naznake svjetovne lirike javljaju se 1687. godine u *Drnjanskoj* ili *Ščrbačićevoj* rukopisnoj zbirci koja, iako sadrži pretežito duhovne pjesme, sadrži i devet svjetovnih pjesama od kojih je jedna na latinskome jeziku, a značajno je i djelo župnika Tomaša Mikloušića koji 1819. godine izdaje *Stoletni horvatski kalendar* koji uz dvije duhovne pjesme sadrži i dvije svjetovne kajkavske pjesme.

Značajan se razvoj kajkavske usmene književnosti bilježi u devetnaestome stoljeću, a prethode mu tri knjižice *Nestrančnog vezdašnjega tabora ispisivanja* Grgura Kapucina u kojima se bilježe epizodne pojave vila i *Prirječja horvatska* već spomenutoga Tomaša Mikloušića koja se sastoji od 248 abecedno zapisanih narodnih poslovice te ujedno čine prvu sustavno izrađenu i tiskom objavljenu kajkavsku paremiološku zbirku (Zvonar 2014: 172). Navedena je zbirka poslovice ujedno i zadnja kajkavska svjetovna knjiga prije prijedloga jedinstvenoga pravopisa za čitav hrvatski govorni prostor koji je iznio Ljudevit Gaj, odnosno riječ je o posljednjoj kajkavskoj svjetovnoj knjizi prije Gajeve *Kratke osnove hrvatsko-slavenskoga pravopisa* (Zvonar 2014: 173).

Tridesete godine devetnaestoga stoljeća donose brojne novine. Naime, tako se po prvi puta jasnije odvaja usmena književnost od pisane, pjesnici sve češće potpisuju vlastite pjesme što posljedično dovodi do gubitka autorske anonimnosti, a bitno se mijenja i poetika (Zvonar 2014: 174). Tako su neki od najznačajnijih autora kajkavske književnosti Pavel Štoos, Josip Kundek, Tomaš Goričanec, a na kajkavštini, doduše malo štokaviziranoj, stvarao je i August Šenoa.

U devetnaestome stoljeću ujedno započinje i aktivno prikupljanje i zapisivanje usmenoknjiževne građe u čijem kontekstu svakako valja spomenuti Stanka Vraza, Frana Kurelca, Ivana Kukuljevića Sakcinskog, Matiju Valjavca, a važan zapisivač kajkavske književnost jest i Ljudevit Gaj za kojeg Ivan Zvonar kaže da je svoj odnos prema kajkavkom narječju i kajkavskoj književnosti „najpotpunije pokazao skupljanjem usmenoknjiževnih uradaka, od pjesama, preko poslovice i prirječja, do legendi i bajki. Iza njega je ostala obilna rukopisna građa, do danas objavljivana samo u fragmentima“ (Zvonar 2014: 178).

2.3. Ivan Kukuljević Sakcinski

Već spomenuti svestrani pisac Ivan Kukuljević Sakcinski zauzeo je značajno mjesto i svojim znanstvenim radom skupivši, prvi u nas, građu na širem hrvatskom prostoru jednako

kao i u Mađarskoj i na prostoru gradišćanskih Hrvata u Austriji, a za kajkavsku usmenu književnost, jednako kao i za proučavanja hrvatske usmene književnosti uopće, svakako je značajna njegova zbirka narodnih pjesama *Pěsme: s dodatkom narodnih pėsamah puka hàrvatskoga* iz 1847. godine.

Na 256 strana Kukuljević donosi vjerno zabilježene narodne pjesme, prema narječju na kojem su izgovorene ili pjevane, grupirane u tri skupine: štokavske, čakavske i kajkavske. U zbirci tako nailazimo na razne mitološke motive kao što je to, primjerice, motiv o devet zlatnih tajanstvenih ključeva koji su dio slavenske mitologije jednako kao i hipostazu slavenske božice Mokoš koja pola godine vlada vanjskim svijetom kao supruga boga Peruna – gromovnika, a pola godine vlada podzemljem (Zvonar 2017: 71). Svakako najznačajniji motiv koji se javlja u zbirci, a kojim se Kukuljević bavi i u kasnijem radu, jest motiv vila koje u pojedinim pjesama postupno prelaze u vještice, a važno je istaknuti i to da u proznom zapisu o vilama Kukuljević uključuje i točno određen geografski prostor: „Kod Toplicah varaždinskih pripovedaju muži od vilah da su one u staro vrěme rado po pašah i okolo Bednje hodale i popěvale tako milo i ugodno /kao Sirene/ da je onoga ko ih je slušao serce bolelo od miline“ (Zvonar 2017: 74).

U sklopu *Društva za jugoslavensku pověstnicu i starine*, čije je glasilo *Arkiv*, Kukuljević uređuje svih dvanaest izdanih knjiga mitološke građe koja obuhvaća sedam tematskih cjelina: vile, vještice, vukodlaci, vampiri, duše koje se vraćaju nakon smrti, kuga i mora (Zvonar 2017: 76). Tako već u prvoj knjizi *Arkiva* donosi opširan tekst o vilama, prvotno tiskan 1846. godine u *Danici horvatskoj, slavonskoj i dalmatinskoj*, no sada dopunjen i u cijelosti objavljen pod naslovom *Bajoslovje i crkva* s podnaslovom *Vile* u kojem razlikuje vile zračne, vile zemne i vile vodne, pri čemu upozorava i na njihovu dvojnu prirodu.

Značajni su i Kukuljevićevi etnografski zapisi koji sadržavaju prikaze narodnih vjerovanja i običaja, a sačuvani su tekstovi: *Kres na Ivanje – Vuzmenka na Vuzem – Ogenj se pali – devojke pěvaju – i posle kad ogenj sgori skaču preko požara* (Zvonar 2017: 74).

2.4. Matija Kračmanov Valjavec

Velik je znanstveni doprinos kajkavskoj književnosti ostvario i Matija Valjavec, prozvan Kračmanov, profesor varaždinske gimnazije slovenskoga porijekla. Valjavčev se znanstveni rad tako može podijeliti u dvije faze, pri čemu prva faza podrazumijeva istraživanje folkloristike, a druga faza obuhvaća filološka istraživanja. Danas su mnogi Valjavčevi radovi razasuti po brojnim hrvatskim, slovenskim i njemačkim publikacijama, a pretpostavlja se da je propao i velik dio njegove neobjavljene građe. Takva je sudbina zadesila i devet Valjavčevih

knjižica od kojih „druga, tretja, četvrta in peta knjižica iz varaždinske dobe imaju v sebi mnogo slovenskih pesmi, časih po večkrat prepisanih i prenerajenih, dalje nekaj nedovršenih prevodov iz Homerja, Ovida, Mickiewicza, prav mnogo folklorističnog blaga iz Medmurja, iz varaždinske okolice in iz južno-vzhodne Štajarske“ (Zvonar 2009: 325).

Izuzev književnopovijesnoga, gramatičkoga i leksikografskoga rada, Matija Valjavec bavio se i sakupljanjem folklorističke građe, slovenske i hrvatske. Na slovenskome je jeziku napisao i značajne *Pesmi* (1855), a pisao je i epske pjesme te stihovane pripovijesti i basne⁵.

Na razmeđu se dviju faza Valjavčeva istraživanja pojavila zbirka usmenih narodnih pripovijedaka iz Štajarske, koja je tiskana u *Izviestju* Kraljevske realne gimnazije u Varaždinu 1875. godine, a pripovijetke stoje pod zajedničkim naslovom *Narodne pripoviesti iz susjedne Varaždinu Štajarske kao primjer prostonarodnoga govora i prinos za poznavanje jugoslovienskih dijalekata*. U uvodu, ujedno i jedinom konkretnom komentaru toj zbirci, Valjavec naglašava da su navedene pripovijesti popisane od strane njegovih učenika koji su ih zapisivali točno onako kako su ih mještani Štajarske govorili (Zvonar 2009: 326 - 327). Zbirka se tako sastoji od dvadeset i jednog zapisa u kojima razlikujemo bajke, predaje, legende, novele i anegdote, koje se prema klasifikaciji Maje Bošković-Stulli mogu razvrstati u pripovijetke u užem smislu i predaje. „U pripovijetke će u užem smislu ući bajke, novele i anegdote, a uz predaje idu i legende. Uvaži li se takva podjela, u zbirci će se nabrojiti osam bajki, sedam novela, jedna anegdota, tri predaje i dvije, uvjetno rečeno, legende“ (Zvonar 2009: 327).

Najznačajnije Valjavčevo djelo za hrvatsku folkloristiku svakako su *Narodne pripovjesti u Varaždinu i okolici. Sakupio Matija Kračmanov Valjavec.*, čije je drugo izdanje tiskano 1890. godine u sklopu Dioničke tiskare.

U predgovoru navedene zbirke Valjavec ističe da se trudio vjerno zapisati sve pripovijesti točno onako „kako jih pripovjedahu pojedini pripovjedaoci“, a ističe da je najviše pripovijedaka čuo upravo u samom gradu Varaždinu „i to podobar broj od učenika ili od njihovih roditelja“ (Valjavec 1890: 3).

Pripovijesti su tako podijeljene u četiri skupine: *Pripovesti od vil*, *Pripovesti od Rojenic iliti Sujenic*, *Pripovesti od vučjeg pastira* i *Različite pripovesti*. Uz pripovijesti zbirka sadrži i nekoliko narodnih pjesama svrstanih u *Dostavek. Narodne pesme.*, a na kraju slijedi sadržaj zbirke, odnosno *Na kojoj strani počinje koja pripovjest*.

Izuzev Valjavčeve tematske podijele, pripovijesti se mogu podijeliti i prema književnoj vrsti, pa bi stoga dvije osnovne skupine bile pripovijetke u užem smislu, koje obuhvaćaju

⁵ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Matija Valjavec.
<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63799> pristupano 4. kolovoza 2023.

Pripovesti od vil i Različite pripovesti, te predaje podijeljene u dvije skupine: *Pripovedke od Rojenic iliti Sujenic* i *Pripovesti od vučjega pastira*.

3. PREDAJA KAO ŽANR USMENE KNJIŽEVNOSTI

Već spomenuta zbirka *Njemačke predaje* u kojoj su braća Grimm ukazala na razliku između bajke i predaje potakla je zanimanje za predaju kao žanr usmene književnosti. Nakon istraživanja koja su promatrala predaju u odnosu na ostale književne žanrove, što bismo mogli označiti kao svojevrsnim pogledom *izvana*, javljaju se i istraživači koji nastoje predaju sagledati *iznutra*, odnosno nastoji se uspostaviti bolja definicija i klasifikacija predaje kao usmenoknjiževnog žanra.

Stipe Botica tako u *Povijesti hrvatske usmene književnosti* naglašava da predaja ima svoje specifično žanrovsko određenje, uključujući i primjerenu tematsku, kompozicijsku i stilsku strukturu (Botica 2013: 435). Tako u predaji čudesno ne pripada ljudskome svijetu za razliku od bajke u kojoj svijet čudesnoga ujedno stoji u ravnopravnoj vezi sa stvarnim svijetom, odnosno u bajkama je fantastika sveprisutna, dok se u predajama ona naznačuje određenim motivima koji se probijaju u strukturu samoga iskaza (Vekić 2016: 216). Predaja se razlikuje od bajke i po svojoj istinitosti koju često njezini recipijenti potvrđuju. Naime, upravo kategorija *vjerovanja* predaju znatno odjeljuje od mita i bajke pa je tako opće i nadnaravno u predaji zamijenjeno ovozemnim i stvarnim te nadasve onim prepoznatljivim određenoj skupini ljudi. Predaja tako čuva sve ono što je određena zajednica stvorila i odredila kao svoj *genius loci* te obuhvaća razna mjesna vjerovanja, tipične mjesne prepoznatljivosti, materijalne lokalne specifičnosti kao i povijesne, često prepričane, okolnosti, te različite mentalitete i stajališta, a sve to predaju čini svojevrsnom potvrdom generacijskoga bivovanja na određenom prostoru (Botica 2013: 435). Vjerovanje je često povezano i s praznovjerjem koje se prenosi kao kolektivno mišljenje o raznim mitskim i fantastičnim bićima kao što su to vile, vještice, vukodlaci i more (Botica 2013: 440).

Predaje su tako nastajale na osnovi autentičnih, stvarnih svjedočanstava i dokumenata, pri čemu je motivika hrvatskih predaja isuviše raznolika i regionalno usmjerena da bi se mogla tipizirati. Maja Bošković-Stulli odredila je više od stotinu motiva koji se javljaju u hrvatskim predajama što ukazuje na bogatstvo hrvatske usmene književnosti (Botica 2013: 444).

3.1. Klasifikacija predaja

Važnu su ulogu u klasifikaciji predaje imala dvojica istraživača: Friedrich Ranke, koji je istaknuo povezanost između *predaje* i *doživljaja*, i švedski folklorist Carl Wilhelm von Sydow, koji je u dotadašnju terminologiju uveo i pojmove *memorata* i *fabulata*.

Na takvim temeljima Hermann Bausinger stvara klasifikaciju prema kojoj se predaja dijeli prema trima kriterijima: subjektivnom opažanju, objektivnom događaju i predmetnoj stvarnosti, odnosno prema doživljaju, objektivaciji i događaju. Prema navedenoj se klasifikaciji doživljaj određuje kao demonološka predaja, dok određeni događaj odgovara povijesnoj koncepciji. Treću skupinu čine izrazito objasnidbene predaje koje se često nazivaju i etiološkim predajama ili još predajama o podrijetlu (Bausinger 2018: 171 - 172). Hermann Bausinger ističe da se upravo predaja odlučnije od svih ostalih vrsta usmene književnosti opire pokušajima tipiziranja, pri čemu je žanrovsku čistoću gotovo nemoguće ostvariti zbog neprestanog ispreplitanja motiva. Bausinger stoga ispravlja danu klasifikaciju naglašavajući da su podskupine predaje proizašle iz produktivne tendencije različitih okolnosti, odnosno skupina objasnidbenih predaja može se odrediti u svojim načelnim osobitostima, no prema sadržaju ona se dijeli na preostale dvije skupine jer je upravo cilj objašnjenja povijesne ili demonološke prirode (Bausinger 2018: 172 – 173).

U hrvatskoj znanosti o književnosti pojmove *memorata* i *fabulata* predlaže Vladimir Biti. Fabulat tako podrazumijeva slobodno formirani sadržaj lišen svakog ograničenja pripovjedačeve namjere u odnosu na recipijentovu potrebu, pa stoga navedeni termin pokriva pojam *bajke*. S druge strane, memorat od izvjestitelja traži pozivanje na svjedoke i autoritete, negira moguću sumnju u istinitost nekog iskaza, a recipijentu nameće ulogu svojevrsnog svjedoka svoje istine, pa tako fabulat zapravo podrazumijeva *predaju* (Zvonar 2017: 69).

Maja Bošković-Stulli, hrvatska povjesničarka i teoretičarka književnosti zaslužna za uvođenje pojma predaje u hrvatsku znanost o književnosti, u zborniku radova *Usmena književnost kao umjetnost riječi* ističe da su upravo povijesne i demonološke, odnosno mitološke predaje najviše međusobno isprepletene, pri čemu njihovom međusobnom povezivanju znatno doprinosi zajednički doživljaj izvanrednog i neobičnog, koji je u demonološkim predajama fantastičan, dok se u povijesnim predajama vezuje uz fascinaciju prošlošću. Na sličnost između povijesnih i demonoloških predaja upućuju i njihova formalno-morfološka obilježja jednako kao i orijentacija prema neobičnome u pričanjima (Bošković-Stulli 1975: 130).

Etiološke se predaje mogu razmatrati prema tematskome kriteriju te tada govore o podrijetlu svijeta (*kozmoografske predaje*), čovjeka, biljki, životinja i raznih pojava u prirodi i ljudskome društvu, dok predaje o gradovima, predaje o grbovima, etimološka i genealoška kazivanja te predaje koje tumače poslovice ukazuju na etiološku funkciju (Bošković-Stulli 1975: 130).

3.2. Legenda kao samostalna književna vrsta

Legenda se pojavljuje u pisanome obliku još od srednjovjekovnog razdoblja kada granice između pisane i usmene književnosti nisu bile isuviše čvrste, što je rezultiralo prelaskom motiva pisane književnosti u usmenu i obrnuto (Botica 2013: 446).

Tako se trima skupinama predaja često pridružuju i legende koje su kao vrsta predaji bliska, no očituju se i kao zasebna književna vrsta. Legende se očituju svojim vjerskim karakterom; vezane su za crkve, svece i svetišta, a u usmeni su optičaj prešle iz nabožnih knjiga i propovijedi. Jednako kao i predaje, i legende sadrže nadnaravne elemente, no one ne unose strah i nesklad već nastoje uspostaviti harmoniju te se u njihova čudesa vjeruje (Bošković-Stulli 1997: 19). Izuzev čudesnih elemenata koji se ne mogu provjeriti na nekom stvarnom objektu, legenda se razlikuje od predaje i po tome što sadrži povijesne, kolektivne i pojedinačne asocijacije, pa stoga narativ legende tematizira i zanimljive, često povijesne, zgrade iz života viših društvenih staleža, ali i ostale likove i događaje koji ističu ono što je blizu fantastičnoga, čudesnoga i nevjerojatnoga (Botica 2013: 446).

Fantastično se tako ostvaruje uporabom čuda i čudesnoga, a fabularnu nit legenda tvore neobične osobine i sudbine njihovih likova. Pomalo neobični i neobjašnjivi događaji tako često prelaze u priču u koju se dodaju nevjerojatni i fantastični elementi da onda zatim prerasta i u legendu (Botica 2013: 451).

Također, valja upozoriti i na problematiku određenja, odnosno razlikovanja predaja i legendi, a koja se javlja upravo zbog ispreplitanja elemenata različitih književnih vrsta. Naime, određeni autori, kao što je to primjerice S. N. Azbelev, zastupaju mišljenje prema kojem u skupinu predaja pripadaju samo ona prozna usmena kazivanja koja su ili istinita ili realno moguća, dok tekstovi koji sadrže ili pak naknadno prime element fantastičnoga, pripadaju legendama (Bošković-Stulli 1975: 129). Drugi pak autori, primjerice Vladimir Propp i Maja Bošković-Stulli, u legende ubrajaju „pričanja nastala prema apokrifima ili srednjovjekovnim svetačkim hagiografijama, vezanim uz crkve i svetišta, po podrijetlu, dakle, knjiške, ali folklorizirane usmenim prenošenjem“ (Bošković-Stulli 1975: 131). Legende tako, prema

navedenom mišljenju Bošković-Stulli, sadrže i čudesne, odnosno fantastične elemente te se u njihove iskaze vjeruje, a od predaje se razlikuju svojim unutrašnjim iskazom. Vjerovanje utječe i na prihvaćenost od strane recipijenata, a koje, za razliku od predaje, legendama nije nužno da bi trajale. Naime, legende imaju čvrstu i trajniju izvedbenu fakturu te ne ovise o funkcionalnome recipijentskom aspektu (Botica 2013: 446 – 447).

Iz svega navedenoga možemo zaključiti da legendu valja promatrati kao zasebnu vrstu kojoj je predaja svojevrsni nadžanr. U nastavku će rada biti izdvojene i analizirane usmene predaje prema navedenoj podjeli na etiološke, povijesne i demonološke, a toj će podjeli biti tradicionalno pridružene i legende.

4. PREDAJE I LEGENDE VARAŽDINSKOGA KRAJA

Grad Varaždin županijsko je središte Varaždinske županije smještene na području sjeverozapadne Hrvatske, a sam se naziv prvi puta spominje već 1181. godine u ispravi hrvatsko-ugarskoga kralja Bele III. Povijesnu jezgru grada čini nepravilan četverokut u čijem se sjeverozapadnome dijelu nalazi utvrda poznata pod nazivom Stari grad, a sam je grad prepun baroknih obilježja koja se naslućuju u arhitekturi, dok raspored ulica i trgova odgovara nepravilnom srednjovjekovnom rasporedu.⁶

Upravo je bogata povijest grada poslužila kao okosnica mnogim usmenim predajama i legendama u kojima nailazimo na stvarne povijesne osobe i događaje, jednako kao i na razna crkvena čudesa, ali i na vještice, duhove, utvare i ostala mitološka bića.

4.1. ETIOLOŠKE PREDAJE

Etiološke predaje nastaju kao posljedica objektivacije predmetne zbilje koja zahtjeva objašnjenje, a često su povezane uz pučku etimologiju. Naime, ponekad govornici nekog jezika na temelju zvukovne sličnosti povezuju dvije etimološki nesrodne riječi jer ih smatraju značenjski ili pak podrijetlom povezanim (Lukec 2019: 137).

Etiološke predaje tematiziraju podrijetlo pojava stvari i njihova imena; najčešće govore o procesu imenovanja nekoga mjesta i pokrajina ili ga objašnjuju, pri čemu o postanku lokaliteta u prirodi, prezimena, kao i uzroka različitih pojava povezanih s ljudima i njihovom zajednicom, govore na zabavan način koji ne mora biti, a često i nije, povijesno ili znanstveno utemeljen, a to će potvrditi i izdvojeni primjeri predaja s varaždinskoga područja.

4.1.1. “O prokleti ludi breg”

U troknjižju *Legende puka hrvatskoga*, Tomislav Đurić sakupio je tristo hrvatskih legendi i povijesnih priča raznih tema, a u pregledu nailazimo i na predaju o postanku imena grada Ludbrega:

„Iznad Ludbrega na brijegu Gradišćak, zvan i Vučje grlo, nalazio se utvrđeni gradić. Njegovi ostaci bili su vidljivi do polovice 19. stoljeća. Bedemi toga gradića bili su tako široki da je žena vlasnika grada mogla bez opasnosti po njima svaki dan šetati. Jednog dana pošla je u šetnju noseći u krilu svojeg sinčića. Pod zidinama se iznenada pojave Turci. Žena protrne od straha, ruke joj zadržcu i ona ispusti dijete. Jedan od Turaka dočeka mališana na ruke i nestane

⁶ Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Varaždin. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63887> 31. srpnja 2023.

s njim u gustoj šumi, majka ga nikad više nije vidjela. U očaju izrekla je tešku kletvu: “O prokleti ludi breg!” Od tog vremena naselje se nazvalo Ludbreg“ (Đurić 2007: 28 – 29).

U navedenoj legendi tako ne uočavamo izravne fantastične elemente koji su karakteristični za demonološke predaje i legende, a jednako tako legenda ne sadrži ni niz povijesnih činjenica i elemenata, kao što je to slučaj s povijesnim predajama. Etiološke su predaje stoga na svojevrsnoj granici između zbilje i fikcije, odnosno one se pozivaju na povijest, a čudesno u njima, u ovome slučaju pad i otmica djeteta, nije posve nemoguće i neobjašnjivo.

4.1.2. Cerje Tužno i Cerje Nebojse

„U Hrvatskom zagorju, odmah iza Vidovca, nalaze se sela Cerje Gornje, Cerje Tužno, Cerje Srednje i Cerje Nebojse. Tko zna koliko je vojni ovim krajem prošlo... Turci su nešto rjeđe navraćali, ali kad su dolazili i odlazili ostajala je pustoš.

I tako jednom provale Turci u ove krajeve. Kao pravi krvolovci, sve su na svom putu opljačkali i poharali. Dođoše u blizinu Cerja. Jedan dio sela pripremao se na obranu, užurbano je popravljao utvrde, spremao hranu i oružje. Drugi dio sela smatrao je da je bolje nagoditi se s Turcima nego ratovati. Možda i ostanemo živi, mislili su. Pružili su Turcima ruku mira, a oni ih tada pokolju. Ono malo preživjelih odvedu u ropstvo.

U onom dijelu sela gdje se nisu htjeli predati bez borbe hrabro i junački su se branili. U toj bici za goli život porazili su tursku vojsku i natjerali je u bijeg.

Zbog junaštva nazove narod taj dio Cerja Nebojse, a onaj opustošeni Cerje Tužno“ (Kovačević 1993: 132).

Navedena je predaja preuzeta iz knjige Dražena Kovačevića *Legende i predaje Hrvata*, a jasno je da pripada skupini etioloških predaja upravo zbog svoje teme – postanka imena dvaju hrvatskih sela u blizini Varaždina. Na početku predaje stoje geografski podaci koji utječu na istinitost i prihvaćenost predaje od strane njezinih recipijenata, a na njezinu vjerodostojnost utječe i izostanak fantastičnih elemenata i čudesa. U predaji tako nailazimo na istinite geografske podatke, stvarne povijesne harače hrvatskoga područja, odnosno Turke, a moguće je iz nje iščitati i pouku, odnosno svojevrsno ohrabrenje koje govori o tome kako kukavičluk čovjeku ne donosi ništa dobrog.

4.1.3. Kelemen i Jalžebet

U *Pričama ispod Medvednice i Ivančice* Željko Bajza kroz fiktivno putovanje i fiktivan lik tete Agate bilježi niz pučkih legendi, zapisa i uspomena lokalnih ljudi, kao i saznanja iz povijesnih i književnih djela o mjestima iz okolice Zagreba i Hrvatskog zagorja. Lik tete Agate

tako naznačuje autorovu pripovjedačku igru, pri čemu je navedeni lik ujedno i simbol ljubavi prema povijesti, narodnim običajima i svega onoga što je povezano s povijesnom baštinom i kulturom (Bajza 1996: 199).

U navedenoj zbirci nailazimo i na objašnjenje nastanka imena dvaju sela iz okolice grada Varaždina, Kelemena i Jalžebeta:

„Legenda, dakle, kaže da su se Ćiril i Metodije zaustavili i u selu koje se danas naziva Kelemen upravo zato što su u njemu ostavili neke Klementove kosti. A mjesto se crkva, koja je vjerojatno naslijedila nekadašnju rimsku, doista i naziva po tom kult-svecu“ (Bajza 1996: 99).

Navedenoj legendi prethodi povijesni kontekst kojeg je autor naznačio na samome početku, a nakon legende slijedi opis današnjeg izgleda navedene crkve, pri čemu i motiv putovanja i povijesna pozadina i ovu legendu čine uvjerljivom. Pa tako i sam autor u nastavku spominje mještanku i čuvaricu crkvenih ključeva Milku koja, zajedno s ostalim mještanima, imena navedenih sela ne tumači, prema autorovom mišljenju, na povijesnoj, logičnoj i možebitno mogućoj osnovi: „Ljudi i njihove ćudi ipak radije preskaču u svojim pripovijedanjima takve učene teme kakve nagovještava i legenda o Kelemanu i papinim kostima (nije li, doista, tako logična kao da ju je smislio netko vičan povijesnom promišljanju) pa moguće izigravaju vickastim. Draže je stoga i Milki Špoljarić nasmijavati namjernike onom anegdotom o porijeklu nadimka susjednog sela kojemu je službeno ime Imbriovec. Kelemenjani, Jalžebečani i svi ostali starosjedaoci okolnih sela Imbriovec nazivaju Bedovo. – *To vam je od bedaki, jer veliju da je tam na tornju zrasla trava i onda su ljudi gore vlekli bika da ju popase.* Šaljivčine još dodaju da ni Jalžabet nije nazvan po svetoj Elizabeti (naški Jalži), zapravo kćeri nekog mađarskog vladara, već po svakodnevnom uzviku gospodara austrugarskih koji su svoje brbljave žene tako tjerali na spavanje: Jalža, bet!“ (Bajza 1996: 99 – 100).

Ovaj primjer narodne predaje ukazuje na važnost vjerovanja u događaje unatoč njihovoj možebitnoj povijesnoj i znanstvenoj neutemeljenosti. Naime, upravo je vjerovanje ono što predaju čini *živom* književnom vrstom koja, ne samo da se generacijski prenosi, već se i živi, i to upravo zbog vjerovanja recipijenata u samu priču i njezinu istinitost.

4.2. POVIJESNE PREDAJE

Osobito se pomno čuvaju i prenose priče o povijesno uvjetovanim motivima, o značajnim povijesnim osobama i presudnim događajima, jednako kao i o važnim obiteljskim sagama, a takve su predaje često potkrepljene stvarnim dokumentima, odnosno dokazima o

njihovom zbivanju te funkcioniraju upravo zbog velikog broja recipijenata koji u njih vjeruju (Botica 2013: 439).

4.2.1. Predaja o požaru u Varaždinu

Godine 1776. nakon pretrpljenog požara, Varaždin prestaje biti glavnim gradom Hrvatske, a povijesni dokumenti kao glavnog aktera tog nesretnog događaja navode mladića iz obližnjeg sela koji je unatoč tadanjoj zabrani pušenja, pušio duhan.

„Podne. Toplo proljetno podne 25. travnja 1776. godine. Zvono na tornju „farne“ crkve sv. Nikole slobodnog i kraljevskog grada Varaždina označilo je polovicu dana, a time i podnevni odmor. Istina, malo je građana tog dana radilo jer je bilo Markovo – dan posvećenja žita, pa su mnogi praznovali i nalazili se kod svojih stolova.

„Donijet ćemo još vodu pa ćemo se i mi malo odmoriti“, rekao je Jakob Verček, 14-godišnji dječak, kmet iz susjednog Sračinca, svojim drugovima što su na varaždinskom, varoškom majuru u ulici Dugi konac trebali gasiti vapno.

„Daj mi prije, Martine, cigaru, zub me boli pa ću onda potražiti posudu.“

Pripali tako Jakob cigaru te krene po majuru.

„Ha, evo jednog škafa. Netko je njime svinje hranio, ali može poslužiti i za vodu.“ Prihvati Jakob škaf, napuni ga vodom i krene otpuhujući dim cigare, prema svojim drugovima. Odjednom začuje neki šum i roktanje iza leđa.

„Gle! Kuda je navalila ova krmača? Neće valjda na mene?“, uplašeno će Jakob i potrči pred krmačom. Spotače se i pade u gomilu slame. Cigara mu ispade iz usta. Pridigne se pa dalje trkom do svojih drugova. Tek što je prišao mjestu gdje su trebali gasiti vapno, iz slame se podiže dim i plamen, a kako je bilo vjetrovito, vatra je ubrzo zahvatila cijeli majur, a zatim se tjerana vjetrom, usmjerila u pravcu središta Varaždina. Nije prošlo ni pola sata kako je na zvoniku župne crkve odzvonilo podne, kada zazvoniše sva zvona varaždinska.

„Požar! Vatra!“, začulo se po kućama. Ljudi istrčaše na ulice. „Gori u Dugom koncu! Vatra se primiće varoši!“, uznemireno su vikali Varaždinci hvatajući se posuda s vodom. Ali, bilo je sve uzalud. Vjetar je donosio vatru, bacao varnice preko gradskih zidina pa je vatra doprla i u unutrašnji dio grada. Odjednom strahovita eksplozija.

Vatra je zahvatila skladište trgovca Jakominija gdje je bila veća količina baruta. Gorjele su crkve, zvona su umukla, a ljudi su bezglavo bježali na sve strane. Grad je gorio i drugi dan. Kada se vatra konačno smirila, Varaždin je pružao tužnu sliku. Izgorjelo je gotovo 400 kuća, brojne crkve, samostani i plemićke palače. Istraga je ubrzo otkrila krivca tog strašnog požara.

Jakob iz Sračinca dobio je u svojem selu 12 udarca batinom, a isto toliko i na glavnom trgu požarom uništenog Varaždina“ (Đurić 2007: 83 – 84).

Izuzev stvarnog povijesnog događaja koji je karakterističan za povijesne predaje, u ovoj predaji uočavamo i element humora koji se očituje u kazni od ukupno dvadeset i četiri udarca batinom, a koji u navedenoj predaji predstavljaju pravednu kaznu za uzrokovanje požara, unatoč tome što je požar zahvatio pozamašan dio grada i prouzročio njegovim građanima veliku štetu. Humoristične karakteristike ima i sam prizor u kojemu se uplašen mladić spotakne i padne u sijeno, pa se tako često može čuti da je zapravo krmača skrivila požar u Varaždinu.

U predaji nailazimo i na elemente narodnoga vjerovanja. Naime, u ono se vrijeme vjerovalo da duhan ima određena ljekovita svojstva, a upravo je zubobolja razlog zašto se mladi Sračanin nije pridržavao zabrane pušenja.

Razdoblje postmodernizma donosi brojne novine, a jedna od njih jest i to da se male naracije suprotstavljaju velikim naracijama, odnosno metanaracijama što je vidljivo i u novom shvaćanju povijesti koja se, u razdoblju postmodernizma, više ne usredotočuje na velike povijesne naracije, već u središte njezine pozornosti dolaze male ljudske priče (Luček 2019: 136). A upravo su priče malih, svakodnevnih ljudi u središtu navedenih povijesnih predaja.

4.2.2. Tamnovanje kralja Andrije u Knegincu

Status slobodnog i kraljevskog grada među prvim je gradovima u Hrvatskoj dobio Varaždin 1209. godine na osnovi odluke kralja Andrije Arpadovića. Prema povijesnim podacima, Andrija Arpadović spremao se s prijestolja svrgnuti svog bolesnog brata te je zbog toga četiri godine, od 1200. do 1204., bio zatočen u kuli u Knegingu, današnjem Gornjem Knegincu. Zbog Andrijina tamnovanja u mjestu pored Varaždina, nastala je i priča koja objašnjava kako je Andrija upravo zbog dobrote Varaždinaca izabrao Varaždin za dodjelu status slobodnog i kraljevskog grada (Đurić 2007: 81).

„Tako su već drugi dan krenula jedna kola s desetak predstavnika grada u Kneginec. Predali su Andrijinim čuvarima brojne poklone za hercega – tople ogrtače, raznovrsnu biranu hranu i dobra pića. I tako svakoga tjedna.

“Neću vam Varaždinci to nikada zaboraviti”, doviknuo im herceg Andrija jednom prilikom s prozora kneginečke kule. Varaždinci su uporno donosili hranu godinama i dočekali svoj trenutak. Jednog dana 1204. godine glasnici su donijeli u Kneginec vijest da je kralj Emerik na samrtnoj postelji i da se želi pomiriti s bratom. Andrija odlazi u Mađarsku i 1205. godine stavlja na svoju glavu kraljevsku krunu. Četiri godine kasnije, 1209., odužuje se svojim vjernim Varaždincima i proglašava njihov grad – kraljevskim te im, uz ostalo, daruje i 5000 jutara

plodne zemlje. Jedina uspomena na to vrijeme ostala je do danas sačuvana kula grada Kneginca u kojoj je tamnovao Andrija i narod ju je prozvaio Andrijinom kulom.“ (Đurić 2007: 82)

Da je izdvojena predaja stilizirana, vidljivo je u uporabi standardnoga jezika, jednako kao i u njezinom početku: „Hladno proljetno jutro 1200. godine. Uz štropot i cviljenje teških lanaca spuštaše se teški most preko grabišta koja su štitila prilaz palisadama i utvrdama Varaždina s istočne strane“ (Đurić 2007: 82).

Unatoč stilizaciji, potvrdu o tome da navedena predaja pripada skupini povijesnih predaja pronalazimo upravo u motivima koji se u njoj javljaju te u samoj tematici predaje. Tako se spominje stvaran narod, lik stvarne povijesne osobe, Andrije II. Arpadovića, jednako kao i stvarna geografska mjesta, a spominje se i sukob Andrije Arpadovića s bratom Emerikom koji također ima povijesnu, što će reći istinosnu podlogu.

Kao i u prijašnjoj predaji, i u ovoj izostaju fantastični elementi koji zapravo još više pridonose istinitosti i prihvaćanju same predaje.

4.3. DEMONOLOŠKE PREDAJE

Mitološke predaje, često nazivane još i demonološke, razlikuju se od prethodne dvije skupine predaja upravo po mitskim motivima. Osobine demonoloških predaja utvrđuju se temom, jednako kao i prisutnošću fantastičnih elemenata i spremnošću njihovih recipijenata da se u takav iskaz vjeruje. Kako bi potaknuli slušatelje i čitatelje, odnosno recipijente, na vjerovanje u ispričanu predaju, kazivači često navode mjesto i vrijeme radnje, svjedoke i ostale sudionike smještajući tako određeni fantastični događaj i fantastične likove u realni kontekst. Pripovjedač samoga sebe postavlja svjedokom i jamcem istine, pa su tako predaje često ispričane upravo "ja" formom pripovijedanja, pri čemu je svijet predaje ujedno i stvarni svijet u kojem se pojava fantastičnog prikazuje kao iznimna situacija prodora čudesnog u stvarni svijet (Vekić 2016: 215).

Tako se u demonološkim predajama javlja niz fantastičnih bića poput vila, vilenjaka, vještica, vukodlaka, zmajeva, štriga, mora i duša. S obzirom na funkciju fantastičnih bića, demonološke se legende, uvjetno rečeno, mogu podijeliti na legende “o dobrim”, pozitivnim bićima i na legende “o zlim” bićima, odnosno o bićima koja poprimaju negativne karakteristike. Međutim, sama se bića ne mogu podijeliti na “dobre” i “zle” pojave jer je njihova priroda dvojna. Naime, isto se biće može okarakterizirati i kao pozitivno i kao negativno, a njihovo djelovanje ovisi kako o situaciji u kojoj se nalaze, tako i o pojedincu koji sudjeluje u interakciji s nadnaravnim stvorenjem. Tako su primjerice vile, lijepe djevojke s konjskim nogama, u nekim

predajama prikazane kao zla, osvetoljubiva bića, dok u drugima poprimaju čak i pomalo božanski oblik.

U knjizi *Vražja družba*, Jozo Vrkić sakupio je tristotinjak hrvatskih predaja od kojih je 250 obrađenih, a četrdeset je antologijskih izvornih predaja. Ujedno je to i prva zbirka u kojoj su sakupljene dosad sve poznate demonološke predaje, zabilježene iz usta njihovih pripovjedača, a u nastavku će biti izdvojene upravo one predaje zabilježene na varaždinskome području (Vrkić 1995: 462).

4.3.1. Kuma coprnica

„Bila jedna žena, porodila je dete pa nî kume imela. Dojde k njoj jedna žena pak ji reče da ona kuma bude. A ta ista bila je coprnica, pa ji reče 'da ozdravi, naj dojde k njoj. Žena ozdravi pa ide kumi. Na putu sretne ju karavan i veli:

– Kvar! nedi, kuma, kumi, kvar! nedi, kuma, kumi!

Žena ni štela slušati, išla je dalje, sretne vranu i vrana ji pak reče:

– Kvar! nedi, kuma, kumi, kvar!

Žena ne poslušala, išla je dalje i sretne ju kavka, pak ji veli:

– Kvar! nedi, kuma, kumi, kvar!

Žena ni štela poslušati, išla je dalje i kad dojde vu dvorišće ove coprnice, vidi na sredi dvorišća stolec i na stolcu škaf i v škafu človeka izrezanoga. Ide v kuhinju i vidi da je vse kuhinjsko posuđe plesalo. Onda ide k vratam i polukne na ključenicu te vidi coprnicu kak kozju glavu ima na svoji, a svoju drži v naručju te je vuši iskala. Kući na vrati, a coprnica nam hiti kozju glavu pod postelu, a svoju metne gore. Kad dodje kuma nuter, pita ju coprnica:

– Kuma, kaj si vse vidla?

Žena bedasta je vse povedala kaj je vidla, a coprnica ju zatuče“ (Vrkić 1995: 355 – 356).

Uočavamo da je ton ove predaje znatno drugačiji nego što je to bio slučaj sa skupinom etioloških i povijesnih predaja. Naime, u ovoj predaji nailazimo na motive osakaćenoga tijela i kozje glave koje bismo mogli označiti kao *mračnim* motivima, pri čemu oni ne služe, unatoč svom mjestu u tekstu, kao konkretan opis vještičjeg dvorišta, već je njihova uloga svojevrsna naznaka nadolazeće nesreće. Jednako tako, i samo je putovanje neimenovane žene do vještičje kuće obilježeno strahom i iščekivanjem nesretnog završetka, a to je vidljivo u mnogobrojnim upozorenjima koje nesretna žena nije poslušala: „Kvar! nedi, kuma, kumi, kvar!“

Kao što je već spomenuto, za demonološke su predaje karakteristični fantastični elementi, pa tako u izdvojenoj predaji vrana i kavka govore i upozoravaju ženu, a javlja se i vještica kao fantastično biće, često zle naravi. Motiv vještica kao fantastičnog bića zle naravi

suprotstavlja se motivu naivne žene, odnosno uočavamo suprotstavljanje dobra i zla, jednako kao i suprotstavljanje fantastičnih i realnih motiva.

Navedeni elementi tako čine mračnu i pomalo zlokobnu atmosferu, pri čemu ujedno ostvaruju funkciju navedene predaje, odnosno izazivaju strah i nelagodu u svojih slušatelja, odnosno čitatelja. Strah tako počiva na praznovjerju koje se javlja kao oblik vjerovanja, a u predaji uočavamo i svojevrsno upozorenje, odnosno pouku koja se očituju u pripovjedačevim opaskama, primjerice *bedasta žena*, jednako kao i u nesretnoj sudbini koja je zadesila ženu koja nije bila voljna poslušati savjet.

U hrvatskim se demonološkim predajama tako javljaju bića koja su karakteristična i tradicionalno vezana za hrvatsku mitologiju, a upravo su vještice bića oko kojih se u Hrvatskoj razvio čitav pravac proučavanja pa tako Vera Slivar u knjizi *Coprnice, zavičajne priče i legende*, osim narodnih priča, donosi i vjerovanja o tome kako se postaje coprnica te kako se zaštititi od istih. Tako se vjerovalo da od zlih sila, coprnica i njihovih coprnija, štiti crveni konac zavezan oko ruke ili oko vrata, kao i češnjak ako se nosi uza se; vjerovalo se i u čudesne moći brojnih biljaka kao što su kadulja, božikovina i tamjan, a navodno zaštititi od zlih sila pomažu i blagoslovljena svijeća i sveta voda (Slivar 2020: 25).

4.3.2. Djevojka vili hlad načinila

„Bila neka djevojka koja je ovce pasla. Sunce je taj dan tako sjalo da su mu zrake bljeskale pod ljeskom. Djevojka pođe za sunčanom zrakom. Ugleda vilu pod ljeskom, usnula bila na mirisavu bilju. Sunčan joj se blijesak primicaše kopcima.

– Prenut će je i prekinuti joj podnevni san – pomislila djevojka.

I otrgne grančicu, zabode je uz vilu, da joj čini hlad nad očima. Zatim se makne ustranu da joj ne smeta. A kad se vila popodne probudila sva naspavana, ugleda grančicu koja ju je u snu strešila. Osvrne se oko i vidi djevojku koja joj se smiješila. Nasmiješi se i vila, dođe k njoj i upita je što bi rado imala.

– Ah, sirota sam – reče ona – da mi je imati nešto rublja, njega nimalo nemam!

Dade joj vila jedno klupko, rekav:

– Samo vazda snuj ovo klupko i imat ćeš dosta rublja, koliko ti duša želi i koliko god te volja!

Djevojka je tako napravila. I imaše toliko platna da je sašila rublja dosta sebi i svome bratu. Zatim klupko dala svomu mačiću da se s njim igra“ (Vrkić 1995: 41).

Ova predaja iz varaždinske okolice kao svoj glavni motiv uzima motiv vile, fantastičnog bića dvojne prirode za koje se ipak ne može reći da stoji u opreci s već spomenutim motivom

vještice. Naime, i vještice i vile bića su dvojne prirode, a u izdvojenome primjeru uviđamo vilinsku dobru ćud koja nagrađuje one koji je poštuju i koji joj pomažu.

Kako navedena predaja ističe *dobru* stranu fantastičnoga bića, tako uočavamo i promjenu u samome tonu predaje; upozorenja i mračni motivi iz prethodne predaje ovdje su zamijenjeni floralnim, pomalo idiličnim elementima, koji ponovno ispunjavaju svoju funkciju nosioca određene pouke, a ovoga puta ona glasi „da se dobrota uvijek isplati“.

Sljedeći fragment predaje iz Vrkićeve knjige prikazuje upravo dvojnost vilinskog identiteta, odnosno na početku je prikazana, uvjetno rečeno, *dobra* strana vila, a na kraju njihova *mračna* strana:

„Kralju se sviđi takva gradnja, dopusti mu, a on zapovjedi prstenu: »Takav i takav grad mi sazidaj!« I grad bi i most s njim. Sedamdeset hvati visok i u sedam dana gotov. Tada se sjeti vilinih riječi: »I uvijek na me misli«, koje mu je ona prikričala, ali mu ne pade na pamet zapovjediti prstenu, neka je izbavi iz tamnice i donese je u grad sagrađen. Samo tek tako pomisli na svoju vilu, a kad se nije ona tu stvorila, misli mu već pohitaše na kraljevu kćerku. Čeznutljivo ga gledala sa sućelna prozora. I poželi on što prije se vjenčati s kraljevom kćerom. A kad je vila u tamnici saznala, da ju je iznevjerio i oženio se drugom, proklela ga najstrašnijom kletvom. I poruši mu se grad što ga stvori njezin prsten. I na nj i na ženu mu sruši se sve kao da bijaše potres. Slomi se i most te nesta sve što je namaknuo vilinskim prstenom“ (Vrkić 1995: 46).

Izuzev motiva vile, u ovoj predaji nailazimo i na druge fantastične elemente kao što je to vilinski prsten koji ispunjava željele, ćudnovato građenje mosta koje je trajalo svega sedam dana, jednako kao i motiv kazne koja se očituje u iznenadnom rušenju svega izgrađenoga.

4.3.3. Fantastične predaje o grabancijašima

Junak iz slavenske mitologije koji je osobito zaživio na kajkavskom govornom području jest grabancijaš, često nazivan i crnim đakom te đakom trinaeste škole, a postoje i mišljenja koja grabancijaša prikazuju kao mlada svećenika. Grabancijaš je tako čarobnjak koji prema narodnom vjerovanju poznaje mnoge čarolije, a može utjecati i na vrijeme, a koji se često dovodi u vezu i s drugim fantastičnim bićima. Iako su grabancijaši poznati u čitavoj Hrvatskoj, predaje o tim fantastičnim bićima najmarljivije je zapisivao Matija Valjavec, prikupivši građu s varaždinskoga područja pa tako Vatroslav Jagić pod naslovom *Južnoslavenske narodne priče o grabancijašu dijaku i njihovo objašnjenje* donosi i narodno vjerovanje iz Ludbrega koje prikazuje odnos dijaka sa zmajevima:

„Stare žabe i zmije pretvaraju se u zmajeve. Zmaj leži najradije pod starim dvorcima, pod vodom ili u močvarama. Ništa ga ne može prognati osim grabancijaša dijaka. Ovaj polazi u Bolonji trinaestu školu. Takvi učenici imaju velik točak s trinaest žbica; na svaku žbicu stane po jedan grabancijaš, zatim okreću brzo točak, i koji prvi odleti, taj je pravi grabancijaš. On postane prosjak (*frater mendicans?*) i prosi po selima; tko ga uvrijedi, tome se osveti. Hoće li takav grabancijaš da progna zmaja, počne se najprije iz knjige moliti, a kad zmaj pruži glavu uvis, metne mu se uzda. Tako grabancijaš odleti tamo gdje izlazi sunce, gdje prodaje zmajevu kožu za skupe novce jer ondje mora svaki čovjek imati pod jezikom komadić zmajeve kože, jer bi inače svi poginuli od zime (od žege?)“ (Jagić 1971: 269).

U ovoj je pripovijetki značajan motiv koji se temelji na vjerovanju u postojanje zmajeva te njihovo prebivanje u jezerima i močvarama, a za njihovo su populariziranje u narodnom vjerovanju zaslužni crkveni oci. Naime, upravo su zmaj i zmija simboli zla i đavla koji su u prošlosti bili česta tema svećeničkih propovijedi, jednako kao i sastavan dio prikaza života pojedinih svetaca (Jagić 1971: 271 – 273). Takvoj se zloj i neprirodnoj sili može suprotstaviti samo onaj tko poznaje čarolije, a kako su crkvenjaci bili školovani stalež, uloga junaka često je pripadala upravo mladim svećenicima i nevinim mladićima koji su mnogo učili i na taj način stekli i znanje o čarolijama.

Popularnost je grabancijaša tako ograničena na kajkavce, a važno je i djelo hrvatskog književnika Tutuša Brezovačkog koji je upravo lik grabancijaša, odnosno negromanta utjelovio u komediji *Matiaš Grabanciaš diak*.

4.4. LEGENDE

Već je bilo riječi o tome kako su teme iz srednjovjekovne književnosti prelazile u usmenu književnost, a upravo su na taj način legende poprimile svoje teme. Legende tako podrazumijevaju kršćansku tematiku i motiviku, odnosno vjerskog su sadržaja što znači da su vezane za svece, crkve i svetišta (Bošković-Stulli 1997: 19).

Legende stoga često govore o svecima i njihovim iscjeliteljskim moćima, o kušnjama i čudesnim izbavljenjima, a njihov je ključan element pojava nadnaravnoga. Upravo se zbog nadnaravnih motiva, odnosno njihove funkcije, legende razlikuju od demonoloških predaja jer legende ne unose strah i nesklad te se u njihova čudesa vjeruje (Bošković-Stulli 1997: 19). Također, legendarna se nit može isplesti i oko pojedinačnih priča ljudi od utjecaja, pa tako legende često tematiziraju i živote feudalaca, kraljeva, vitezova i imućnijih građana čemu svjedoče i prve dvije izdvojene legende.

4.4.1. Legenda o Karlu veseljaku

Prva izdvojena legenda jest ona o Karlu Paszthoryju, vlasniku tvrđave Križovljan-grad u čijem je vlasništvu ona bila, kako priče govore, najpoznatija. Tomislav Đurić u prvoj knjizi zbirke *Legende puka hrvatskoga*, onoj koja obuhvaća najstarije legende o Hrvatima te junačke legende, navodi da je „Karlo po prirodi bio veseljak, a kako je bio veoma bogat, mogao si je priuštiti skupe šale“ (Đurić 2007: 82). O njegovom skupom te šaljivom podvigu govori i navedena priča koju Đurić bilježi pod naslovom *Varaždinska legenda o Karlu veseljaku – barunu Karlu Paszthoryju, gospodaru Križovljan-grada na Dravi*:

„Jednom je prilikom neki franjevac iz varaždinskog samostana tijekom posjeta baruna Karla varaždinskim fratrima rekao Karlu da bi prije nego što umre još želio vidjeti – Graz. Karlo se odmah ponudio franjevcu te dogovorio s njime dan odlaska. Krenuli su u dogovoreno vrijeme kočijom prema Grazu. Nakon višednevne naporne vožnje po lošim cestama (kakve su samo mogle biti prije 200 godina), stigli su u blizinu odakle se dobro vidio Graz.

„Gledajte dobro, to vam je Graz“, rekao je Karlo fratri. Tek što je fratar iz kočije pogledao u pokazanom pravcu, Karlo je naredio kočijašu da okrene četveropreg i u galopu krenuše, ali ne prema Grazu, nego natrag, u Varaždin. Iznenađenom i zaprepaštenom fratri je rekao: „Vi ste željeli vidjeti Graz i ja sam vam molbu ispunio!“ Do Varaždina su s umornim konjima putovali ravnih – osam dana“ (Đurić 2007: 82).

Iz prepiske je vidljivo da ova priča ne sadrži fantastične elemente u obliku određenih fantastičnih bića ili pojava kao što je to slučaj u demonoloških predaja, odnosno fantastika u priči nije eksplicitno naznačena, već bi se element fantastičnog eventualno mogao uočiti u motivu neobičnog putovanja. Međutim, samo je putovanje kako takvo itekako moguće, a njegova funkcija nije da izazove čuđenje već smijeh. Drugim riječima, upravo motiv skupog i pomalo uzaludnog putovanja obogaćuje ovu priču humorom, dok ju motiv stvarne povijesne osobe, uvrštava u skupinu povijesnih legendi.

4.4.2. Legenda o Josipu Stjepanu Žuviću

Da predmetom usmenoknjiževnih žanrova nisu samo pojedinci koji su se isticali borbom protiv neprijatelja, svjedoči upravo legenda o kraljevskom kapetanu Josipu Stjepanu Žuviću koji je polovicom osamnaestoga stoljeća živio u Varaždinu. Njegov nadasve duhovit karakter i osebujno ponašanje spominje i Baltazar Krčelić u svojem djelu *Annuae 1748 – 1767*, a događaj čiji je autor bio Žuvić zapisan je pod imenom *Vrag u samostanu* (Đurić 2007: 99).

„Jedne ljetne večeri 1765. godine varaždinski kapetan Stjepan Žuvić, šetajući se s dvije Varaždinke, ukrao je gospodinu Blaškociju jarca. Privezao ga je za konopac zvonca na vratima franjevačkog samostana. Jarac se počeo derati i trzati upravo u vrijeme kada su fratri otišli na pjevalište. Privučen bukom vratar otvori prozorčić i ugleda crnu spodobu s rogovima. Na pitanje tko je, kapetan Žuvić promijenivši glas odgovori: „Vrag, tražim kod vas stan.“ Fratar laik otrča do gvardijana i sav uplašen javi mu o „posjeti“ vraga. Fratri su se malo uplašili, ali ipak odlučili molitvama otjerati đavola. U međuvremenu samostanski bačvar svjetovnjak, pijan još od prijašnjeg dana, također se probudio od zvonjave i treska na vratima. Mислеći da je vratar zaspao, otvori vrata samostana pa se i sam zapetljao u konopac. Nastala je još veća gužva i vika. Uto stiže i fratarska procesija sa svijećama pri kojima prepoznaše bačvara, a umjesto vraga vidješe jarca. Bačvara fratri izgrdiše, a jarca zarobiše. Sutradan je cijeli Varaždin podsmješljivo govorio o „đavolovoj posjeti fratrima“.

Došao je fratrima drugog dana po svog jarca njegov vlasnik Blaškoci, ali fratri odbiše vratiti jarca. Nakon nekoliko dana napravljen je od jarca gulaš za samostanske radnike, a odštetu od tri dukata morao je platiti onaj tko je cijelu tu „spelanciju“ smislio i izveo – kraljev kapetan Stjepan Žuvić“ (Đurić 2007: 99).

Kako bi se ukazalo na istinitost ispriповijedane zgone, na samome početku navodi se vrijeme i mjesto radnje, jednako kao i glavni akter – stvarna osoba, Stjepan Žuvić. Na realističnost čitave situacije utječu i motivi iz samostanskog života, a jednako kao i u legendi o Karlu veseljaku, i ovdje jasno iščitavamo elemente humorističnosti koji se ostvaruju na više razina: u smicalici i šaljivom karakteru Stjepana Žuvića, u porocima samostanskog bačvara, u strahu fratara od vraga te u jarčevoj nesretnoj sudbini.

I u ovoj legendi, kao i u prethodnoj, izostaju fantastični elementi što jasno ukazuje na njihovu zabavljачku funkciju, pri čemu su u središtu obiju legendi svakodnevní ljudi i njihov šaljiv karakter.

4.4.3. Kako je golubica od požara obranila Gospinu crkvu u Varaždinu

U osnovi je ove legende stvarni povijesni događaj, požar koji je 1. svibnja 1648. godine buknuo unutar gradskih zidina. U navedenom je požaru izgorjela polovica grada, uključujući kuće i školu, a samo čudom sačuvana ostala je crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, danas katedralna crkva Varaždinske biskupije. Prema izjavama očevidaca, u vrijeme požara pred crkvom se ukazala bijela golubica koja je lepetom krila odagnala vatru od crkve, a o navedenom događaju piše i Juraj Habelić u svome djelu *Zrcalo Mariansko* (Đurić 2007: 27).

„Oko osme večernje ure zapalio se varoš varaždinski: Više od sto kuća u varošu i izvan njega gorjelo je silnim ognjem.

Na kraju dohvati se vatra i jezuitske škole koju je od jakog hrastova drva sagradio patron jezuitskog reda grof Gašpar Drašković. Takva je jakost i naglost ognja bila da je tu veliku kuću u jednoj uri u ništa pretvorio. A od te škole samo nekoliko metara dalje nalazila se crkva Djevice Marije za koju se pobožni purgari i purgarice s jezuitima zajedno uplašiše vidjevši kakva joj pogibelj od ognja prijeti.

Potekli su pred crkvu i k nebu digli ruke zazivajući Boga i Djevicu Mariju da za sve grijeha varoške zbog kojih su iz neba dobili ovu kaznu kaštigu varoš kazni, samo neka ovu svetu kuću poštedi. Tad odjednom dogodi se čudo neviđeno. Doleti jedna bijela ptica – golubica, nitko ne zna otkuda, i sjedne na crkveni krov iznad velikih vrata. Nekoliko se puta digne svojim krilima u zrak i opet nazad sjedne, mašući krilima cijelo vrijeme protiv ognja u kojem su nestala škola i gradske hiže, sve dok nije njegovu jakost slomila. To je čudo bilo tim veće jer su na suhi crkveni krov ugarci i goruće ugljenje padali kao najgušći snijeg zimi. Krov se nije ni malo upalio, a ostao je sačuvan i dio varoši s druge strane crkve.

Ova bijela i dobra golubica sve je do jutra na crkvenom krovu bdjela. Kada se da počeo bijeliti i kada je svoju zaštitu crkve od ognja obavila, bijela ptica je na nebu nestala.

Ovim čudom Blažena Djevica Marija svoju je kuću za duhovni napredak pobožnih Varaždinaca od ognja obranila“ (Đurić 2007: 27).

U ovoj crkvenoj legendi, koju bismo mogli ujedno nazvati i marijanskom crkvenom legendom, uočavamo stvarne, dokumentarne elemente koji svojom postojanošću zapravo legendu čine uvjerljivom. Tako se u navedenoj legendi spominje stvarni povijesni događaj, varaždinski požar 1648. godine, jednako kao i lik stvarne povijesne osobe, lik grofa Gašpara Draškovića. Za razliku od prethodnih legendi u kojima nema fantastičnih elemenata, u ovoj se legendi povijesni, odnosno realni elementi, spajaju s onostranim, odnosno irealnim elementima. Motiv bijele golubice koja lepetom krila spašava crkvu od požara, odnosno motiv Djevice Marije koja spašava vlastitu crkvu, tako nema, kao što je karakteristično za crkvene legende općenito, funkciju zastrašivanja već pozivanja na dublju vjeru i preobraćenje.

5. ZAKLJUČAK

Predgovorom zbirci stiliziranih usmenih zapisa predaja koje su braća Grimm priredili u dva toma pod naslovom *Njemačke predaje* (1816 i 1818), a u kojem su upozorili na razliku između bajke i predaje, počinje konstituiranje žanra predaje u europskoj znanstvenoj misli, nakon čega slijede istraživanja koja predaju proučavaju isključivo prema uspostavljenoj opreci. No, unatoč njezinom ranom otkrivanju, proći će još mnogo vremena do istraživanja koja će nastojati predaju sagledati kao zasebnu usmenoknjiževnu vrstu, pa tako predaja u hijerarhiji pripovjedački oblika zapravo najkasnije dobiva svoj visok status (Rudan 2018: 19).

Danas je uvriježeno mišljenje da se predaja temelji na sustavu vjerovanja te ona obuhvaća stvarne teme koje su prepoznatljive njezinim recipijentima te u koje oni vjeruju. Ovisno o temi o kojoj govore, predaje se mogu podijeliti na tri skupine: etiološke, koje tematiziraju postanak svijeta i pojava u prirodi i ljudskoj civilizaciji; povijesne, koje govore o značajnim povijesnim osobama i događajima; te demonološke, koje u stvarni svijet, svijet ljudi, unose i razna mitološka, fantastična bića.

Predajama su bliske i legende koje podrazumijevaju priče vjerskog sadržaja, ali i priče o imućnijim ljudima iz prošlosti kao što su to kraljevi, svećenici i vlastelini. U legendama se također mogu pojaviti i čudesni elementi, pri čemu oni nemaju funkciju zastrašivanja, kao što je to čest slučaj u demonološkim predajama.

Prateći danu klasifikaciju predaja, ovaj je završni rad na primjerima iz literature nastojao prikazati raznolikost tema i motiva predaja i legendarne građe iz Varaždina i varaždinske okolice. Odabrani primjeri, neki u cijelosti prepisani, a neki zbog svog obujma tek djelomično navedeni, ukazuju na bogatstvo kajkavske usmene književnosti u kojoj, između ostalog, nalazimo predaje o postanku imena pojedinih naselja, predaje o povijesnim osobama i stvarnim događajima, jednako kao i marijanske legende te predaje o vilama, copnicama i brojnim fantastičnim bićima i motivima preuzetih iz slavenske mitologije. Raznolikost tema i motiva tako, osim što upućuje na književno bogatstvo književnosti na kajkavskome narječju, daje joj i ravnopravni status s ostalim hrvatskim književnostima; status koji je u prošlosti kajkavskoj književnosti često bio uskraćivan.

Legende i predaje, jednako kao i drugi usmenoknjiževni oblici, prenosile su se s koljena na koljeno kao svojevrsno nasljeđe nadolazećim generacijama. Priče koje su često osim kraćenja dokolice imale i poučnu funkciju, danas su blago koje nas približuje životu naših starih. Izvorne su zapise u suvremenim antologijama i zbirkama zamijenili prerađeni tekstovi, često pojednostavljeni i prepričani ili napisani standardnim jezikom, upravo kako bi postali

prihvatljiviji širem čitateljstvu, a naročito mladima. Njegovanjem zanimanja za priče u mladima, njeguje se i tradicija, što posljedično podrazumijeva pamćenje priča i njihovo prepričavanje, odnosno daljnje prenošenje. Sa svakim novim pripovjedačem, temeljnoj se priči dodaje neka novina, pri čemu dolazi do stvaranja nove priče jednako kao i do očuvanja one stare, odnosno istovremeno dolazi do očuvanja tradicije kao i do njezina stvaranja.

Vidljivo je to i u pričama bliskim gradu Varaždinu i njegovoj okolici. Srednjovjekovni raspored ulica, trgovi te crkve i utvrde oko kojih se isplelo klupko legendi izazivaju zanimanje u turista i posjetitelja Varaždina, dok se stanovnici varaždinskog područja raznim događajima i manifestacijama bave očuvanjem priča i njihovim daljnjim prenošenjem.

6. POPIS LITERATURE

1. Bajza, Željko. (1996). *Priče ispod Medvednice i Ivančice*. Zagreb: Multiart.
2. Baran, Tanja. (2021). Ivan Kukuljević Sakcinski kao prvi zapisivač usmene književnosti u križevačkome kraju, *Hum*, 16(25), str. 43-56. <https://doi.org/10.47960/2303-7431.25.2021.43>
3. Bausinger, Hermann. (2018). *Predaja*. U: *Predaja: temelji žanra*. Ur. Marks, Lj. i Rudan, E. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, str. 165-181.
4. Botica, Stipe. (2013). *Povijest hrvatske usmene književnosti*. Zagreb: Školska knjiga.
5. Bošković-Stulli, Maja. (1971). *Usmena književnost*. Zagreb: Školska knjiga.
6. Bošković-Stulli, Maja. (1975). *Usmena književnost kao umjetnost riječi*. Zagreb : Mladost
7. Bošković-Stulli, Maja. (1997). *Usmene pripovijetke i predaje*. Zagreb: Matica hrvatska.
8. Đurić, Tomislav. (2007). *Legende puka hrvatskoga 1: Najstarije legende o Hrvatima ; Junačke legende*. Samobor: Meridijani.
9. Đurić, Tomislav. (2007). *Legende puka hrvatskoga 2: Marijanske crkvene legende ; Ostale crkvene legende*. Samobor: Meridijani.
10. Đurić, Tomislav. (2007). *Legende puka hrvatskoga 1: Legende o postanku mjesta ; Ljubavne legende*. Samobor: Meridijani.
11. Jagić, Vatroslav. (Archiv II. 1877). *Južnoslavenske narodne priče o grabancijašu dijaku i njihovo objašnjenje*. U: *Usmena književnost*. Priredila Maja Bošković-Stulli. Zagreb: Školska knjiga. str. 265-284.
12. Kekez, Josip. (1998). *Usmena književnost: teorija usmenoknjiževnih oblika*. U: *Uvod u književnost: teorija, metodologija*. Ur. Škreb, Z. i Stamać, A. Zagreb: Nakladni zavod Globus. str. 133 – 152.
13. Kovačević, Dražen. (1993). *Legende i predaje Hrvata*. Zagreb: CID.
14. Lukec, Katarina. (2019). Usmene predaje kao izvor znanja o mjestima na primjeru sjevernomoslavačkih sela, *Radovi Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad u Bjelovaru*, (13), str. 133-146. <https://doi.org/10.21857/yvjrdcq0y>
15. Marks, Ljiljana. (2018). *Uvod*. U: *Predaja: temelji žanra*. Ur. Marks, Lj. i Rudan, E. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, str. 9 – 17.
16. Rudan, Evelina. (2018). *Temelji žanra: konstituiranje predaje*. U: *Predaja: temelji žanra*. Ur. Marks, Lj. i Rudan, E. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku, str. 19 – 44.
17. Silvar, Vera. (2020). *"Coprnice", zavičajne priče i legende*. Varaždin: Modernist.

18. Valjavec, Matija. (1890). *Narodne pripovjesti u Varaždinu i okolici. Sakupio Matija Kračmanov Valjavec*. Zagreb: Dionička tiskara.
19. Vekić, Denis. (2016). Mitske i demonološke predaje u usmenoknjiževnoj teoriji: poetička obilježja i žanrovske odrednice predaje. *Croatica et Slavica Iadertina*, 12/1(12.), str. 199-230. Preuzeto s: <https://hrcak.srce.hr/177991> (Datum pristupa: 06.08.2023.)
20. Vrkić, Jozo. (1995). *Vražja družba: hrvatske predaje o vilama, vješticama, vrazima i drugim nadnaravnim bićima*. Zagreb: Glagol.
21. Zvonar, Ivan. (2009). *Na kajkavskim korijenima*. Samobor: Meridijani.
22. Zvonar, Ivan. (2014). *Pregled povijesti kajkavske usmene književnosti 1. dio. Od prvih tragova do dvadesetih godina 20. stoljeća*. Zabok: Hrvatska udruga Muži zagorskoga srca.
23. Zvonar, Ivan. (2017). "Usmena književnost u Kukuljevićevu Arhivu za povjestnicu jugoslavensku", *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, (28), str. 69-115. <https://doi.org/10.21857/9xn31cvwry>

INTERNETSKI IZVORI:

1. Portal e-lektire. Hrvatska narodna (usmena) književnost. <https://lektire.skole.hr/autor/hrvatska-narodna-usmena-knjizevnost/> pristupano 6. kolovoza 2023.
2. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Legenda. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=35853> pristupano 6. kolovoza 2023.
3. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Usmena književnost. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63417> pristupano 6. kolovoza 2023.
4. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Matija Valjavec.. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63799> pristupano 6. kolovoza 2023.
5. *Wikipedia*. Varaždin. <https://hr.wikipedia.org/wiki/Vara%C5%BEDin> pristupano 6. kolovoza 2023.
6. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Varaždin. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=63887> pristupano 6. kolovoza 2023.

7. SAŽETAK I KLJUČNE RIJEČI

U ovome je radu iznesen kratak pregled povijesti hrvatske usmene književnosti, kao i usmene književnosti uopće, a naglasak je stavljen na kajkavsku usmenu književnost upravo zbog dijalektološke određenosti grada Varaždina i varaždinskoga područja. Iznesen je stoga kratak pregled stvaranja i istraživanja, odnosno bilježenja kajkavske usmene književnosti, a rad obuhvaća i kratak pregled folklorističke znanstvene djelatnosti dvojice značajnih zapisivača Ivana Kukuljevića Sakcinskog i Matije Valjavca.

Predaje kao prozni usmenoknjiževni oblik dijele se na etiološke, povijesne i demonološke, a navedena podjela često obuhvaća i legende koje uglavnom sadržavaju povijesne i crkvene, često marijanske motive. Ovaj se rad temelji na odabiru primjera predaji i legendi sadržanih u antologijama i zbirkama hrvatskih legendi i predaja, a čija je tematika bliska varaždinskome području. Neki su primjeri tiskani stilizirani kako bi se njihov sadržaj približio široj čitateljskoj publici, dok su drugi vjerno zabilježeni na kajkavskome dijalektu. Analizom izabranih tekstova prikazane su značajke pojedine skupine prozних usmenoknjiževnih vrsta prema navedenoj klasifikaciji, a težište je stavljeno na njihove tipološke karakteristike.

Ključne riječi: demonološke predaje, etiološke predaje, kajkavska usmena književnost, legenda, povijesne predaje, predaja, usmena književnost, Varaždin.

TYOLOGY OF RECORDS OF ORAL PROSE NARRATIVES FROM THE AREA OF VARAŽDIN AND ITS SURROUNDINGS

This final paper presents a brief overview of the history of Croatian oral literature, as well as oral literature in general, with emphasis on Kajkavian oral literature due to the dialectological specificity of the city of Varaždin and the Varaždin area. Therefore, is given a brief overview of the creation and research, i.e. recording, of Kajkavian oral literature and the paper also includes the scientific activity of two important recorders, Ivan Kukuljević Sakcinski and Matija Valjavac.

At the center of interest are the oral traditions of the Varaždin region, which are divided into etiological, historical and demonological, as well as legends that mainly contain historical and church, often Marian symbols. The features of a particular group of oral literary types are presented on selected examples from the literature, some of which are stylized and others faithfully documented in the dialect.

This paper is based on a selection of examples of oral traditions and legends contained in anthologies and collections of Croatian oral traditions and legends, the subject of which is close to the Varaždin area. Some examples have been printed in a stylized manner in order to bring their content closer to a wider readership, while others have been faithfully recorded in the Kajkavian dialect. The analysis of the selected stories shows the characteristics of certain groups of prose oral literary genres according to the above classification, at which the focus is placed on their typological characteristics.

Key words: demonological traditions, etiological traditions, Kajkavian oral literature, legend, historical traditions, tradition, oral literature, Varaždin.